

NEZAKONSKI OTROCI¹

"Pojem nezakonski otroci označuje otroke, ki so rojeni v izvenzakonski skupnosti in živijo navadno le z enim od staršev. /.../ Otrok je nezakonski tudi, če eden od staršev umre, preden se poroči oz. se poroči po otrokovem rojstvu."²

Status nezakonskih otrok in njihovih staršev je bil v zgodovini nekaj posebnega - odkar poznamo zakonsko zvezo, poznamo tudi ločevanje otrok na zakonske in nezakonske.³

Avtor knjige *Vanbračna porodica*, Milan Bosanac, piše v poglavju *Kratki historijat društvenog tretmana djece roditelja van braka u našim krajevima* (str. 91-94), da je za nezakonske otroke do Justinijanove dobe v rimskem cesarstvu skrbela država, od tedaj pa se je vzdrževanje podložnikov preneslo na (nezakonska) starša.

Od 4. stoletja dalje se je položaj nezakonskih otrok slabšal: Justinijan je ukinil možnost posvojitve teh otrok, Arkadij in Honorij pa sta z zakonom pretrgala odnos med otrokom in njegovo materjo, ki ji zanj zato ni bilo potrebno skrbeti.

V srednjem veku se je s krščanstvom položaj še poslabšal: skupinske zakone slovanskih prednikov je na novem ozemlju zamenjal monogamni zakon, pravne institucije bolj razvitih sistemov so zamenjevale običajsko pravo. Nezakonski otroci so bili po cerkvenem pravu brezpravni in brezčastni, niso pripadali nobeni družini in nobenemu statusu, to pa je bilo v fevdalizmu prvi pogoj za uživanje minimalnih pravic.

Njihov položaj so začele spreminjati šele buržoazne revolucije in spremenjeni pravni sistemi. Tak pravni sistem iz leta 1852 se je iz Hrvaške širil tudi v Slovenijo. Nezakonski otrok je bil po tem sistemu v sorodstvu le z materjo (ne pa tudi z njenimi sorodniki), imel je njen priimek, državljanstvo in pravico do nasledstva. Dopustna je bila tudi potrditev očeta nezakonskega otroka, in če je ta hotel, je otroka lahko vzdrževal, vzgajal in izobraževal (sicer je bilo to prepuščeno materi). Toda nezakonski otrok ni bil v sorodstvenem odnosu z očetom in njegovimi sorodniki, ni mogel imeti njegovega priimka in po njem ni mogel ničesar naslediti. Sčasoma pa je pridobil otrok tudi slednje pravice.

Do II. sv. vojne je bilo izenačenje položaja nezakonskih in zakonskih otrok mogoče le s pozakonenjem - s poroko vsaj enega od staršev in priznanjem otroka s strani obeh poročenih.⁴

V PODSREDI IN BLIŽNJI OKOLICI PRED II. SV. VOJNO IN PO NJEJ

Kontracepcije in napovedi rojstva po izjavah treh informatorjev pred II. sv. vojno in še nekaj časa po njej niso poznali. Nezanesljiv način kontracepcije, ki se običajno ni obnesel, naj bi bilo, po pritrjevanju ene izmed informatork, dolgo dojenje otrok, npr. tudi do dveh let.

Po II. sv. vojni pa so "bolj razgledane ženske" spoznale metodo plodnih in neplodnih dni ter merjenja temperature. Okoli leta 1950 so se pojavile *KININ* tablete, ki so jih vzele ženske, če so domnevale, da so noseče in so hotele splaviti. Tablete so povzročale krvavitev, ta pa splav. Pozneje so se pojavili kondomi, diafragme, ženske so začele redneje hoditi k ginekologom. Po mnenju nekega informatorja vsa navedena kontracepcijska sredstva povzročajo raka na roditeljih.

V zvezi s kontracepcijo piše Nevenka Rožanec še na začetku 90. let v svoji seminarski nalogi,⁵ izvedeni v Ljubljani, da "se je neredko dogajalo, da je prišel na svet otrok, ki ni bil načrtovan. Vendar so ga starši kljub vsemu lepo sprejeli".⁶

Če nekoč mati otroka ni želela obdržati, ker bi bile posledice zanjo in za otroka prevelike (glej spodaj več o družbenih pogledih na mater in otroka), je poskušala splaviti ali pa je že rojenega otroka celo umorila.

Po pričevanju naj bi bilo splavov v vasi malo, večinoma naj bi ženske zaradi nevarnosti ob splavu otroke raje rojevale. Neka informatorka je dejala, da so si splave delale ženske same in da ni bilo osebe, ki bi jim pri tem pomagala. Za splav so ženske uporabljale pijačo iz pelina in peteršilja ter še nečesa (česar se informatorki ne spominjata); ta naj bi povzročila krvavitev in s tem splav. Po pričevanju drugega informatorja pa so obstajale ženske, ki so splave doma "pacale" in so jim ljudje zato rekli "mazačke". Zanje naj bi ženske iz vasi vedele, bile so nekakšna "javna skrivnost". Pred II. sv. vojno so te "mazačke" delale splave drugim ženskam tako, da so z dolgo iglo šle skozi nožnico in prebodle plod ali predrle maternico, kar je povzročilo krvavitev in splav, dostikrat pa tudi sepso. Po vojni so ženske splavljale v bolnišnicah, vendar so za to najprej morale dobiti dovoljenje komisije, za kar so potrebovale izvide in mnenje zdravnika ter potrdilo socialnega delavca.

Po mnenju istega informatorja je bilo (in je še danes) od človeka do človeka odvisno, kako je gledal na žensko, ki je splavila. Pred vojno so na to močno vplivali duhovniki, ki so pravili, da je takšna ženska morilka in zato grešnica, a nek informator trdi, da sam pozna najmanj tri duhovnike, ki imajo

1 Prispevek z raziskovalnega tabora Podsreda 1994 je nastal po terenskih zapiskih skupine, ki je raziskovala šege in navade življenjskega cikla pod vodstvom etnologinje Helene Rožman. Pogovarjali sta se študentki etnologije Nives Špeh in Mateja Habinc.

2 Sonja Gol in Helena Meglič (mentorica Milena Furek). *Nezakonski otroci nekoč in danes*. Tipkopis. (Naloga za Gibanje znanost mladini.) Ptuj 1988, str. 4.

3 Milan Bosanac, *Vanbračna porodica*. Zagreb 1976, str. 91.

4 Za obdobje med letoma 1936-1939 omenjeni avtor na strani 112 v navedenem delu navaja podatek o 12,2 % nezakonskih otrok v Dravski banovini, pri čemer je ta odstotek višji po večjih mestih, npr. v Mariboru 21,2 %, na Ptuj 21,9 %, v Celju 23,3 %.

5 Nevenka Rožanec. *Ženska in nje vloga v družini*. Seminarska naloga 1. Tipkopis v knjižnici oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Ljubljana 1981, str. 10.

6 Citat se nanaša na zakonske otroke.

nezakonske otroke.

Ljudje kljub vsemu niso toliko obsojali žensk (razen običajnih vaških opravljk), ki so splavile, kot tiste, ki so rodile nezakonske otroke (drugi otroci se, na primer, niso smeli igrati z nezakonskim tovarišem, matere takšnih otrok so težko dobile delo itd.).

Detomarov v vasi ni bilo veliko. Eden se je zgodil pred 30. leti, ko je mati zadušila nezakonskega otroka svoje 17-letne hčere. Oče otroka naj bi bil neki "fin gospod", ki naj bi nato vso stvar utišal, da ni prišla preveč v javnost. Neki sogovornik se spominja tudi človeka na Kozjanskem, ki je moril svoje otroke zato, ker jih ni želel imeti, in drugega s Križne gore, ki je imel na vesti poleg dveh umorov še tri detomare. Slednji je bil nekaj časa zaprt, nato pa je naredil samomor.

Ob tem se mi zdi zanimiva tudi vraža, da "štorklja vzame otroka", če otroka ni, če npr. izgine iz zibelke. Informatorica vraže ni natančneje pojasnila, zato bi bilo zanimivo izvedeti, če je s tem morda mislila tudi na detomor.

Za nosečnost je bila po menju moških kriva ženska sama (tako sta dejali ženski informatorki). Tista, ki je rodila nezakonskega otroka (nezakonski materi pravijo v okolici Jurkloštra "posebna"⁷), je bila razglašena za grešnico, nanjo so ljudje gledali veliko huje (so jo zavračali) kot na žensko, ki ni mogla imeti otrok ('jalova' ženska).⁸ Domači slednje so bili žalostni in zaskrbljeni, podobno pa so z njo sočustvovali tudi sovaščani.

V 18. stoletju je pri Ptujju obstajala navada, da so mater nezakonskega otroka vaški fantje s samokolnico nekajkrat peljali okrog cerkve v času, ko so ljudje šli k maši. V Podsredi tega ni omenil nihče.⁹

Z leti naj bi se ta odnos spremenil, vendar ni nihče npr. dejal, da so otroke in matere medse sprejeli enakopravno, kot naveda primer pri Vrhniki Širok Stergeljeva: "Spominjajo se le dveh primerov nezakonskih otrok, vendar otrok niso nikoli zasramovali, pa tudi matere ne. Odnos do njih je bil povsem normalen."¹⁰

Pred II. sv. vojno je bila odločitev o krstivju nezakonskih otrok v Podsredi povsem v rokah duhovnika. To se razlikuje od ugotovitve v raziskovalni nalogi o nezakonskih otrokih pri Ptujju (v obdobju med 1830 in 1930), saj avtorici pišeta,¹¹ da niti v šoli niti v cerkvi ni bilo razlik med zakonskimi in nezakonskimi otroki. Slednji naj bi prejeli (in tudi so) vse cerkvene zakramente prav zato, da ne bi bili zaznamovani. Tudi njihova imena naj bi bila povsem običajna - dala jim jih je mati in ne duhovnik ob krstu, kot je v slovenski literaturi dostikrat navedeno.¹²

Kako pomembna je bila nedolžnost deklet - predvsem pred II. sv. vojno - zanje in za celotno družbo, je razvidno predvsem iz šeg v zvezi s poroko.

V vasi je obstajala "Marijina družba", v katero je duhovnik sprejel dekleta, ko so bila stara 14 let. Ob tem so dobile svilen trak in Marijino podobo. Do svoje poroke so morala dekleta

živeti vzdržno, če pa so zanosile, so bile iz družbe sramotno izključene in so morale trak vrniti. Ko pa so se dekleta poročila, so trak in podobo obdržale kot spomin.

Pred vojno se je nevestina nedolžnost izražala že po harvi njene obleke: nedolžna nevesta je imela belo obleko,¹³ noseča pa ni smela nositi ne bele barve ne venčka na glavi, sicer so jo ljudje obrekovali. Po II. sv. vojni, ko cerkev po mnenju informatork ni imela več toliko vpliva na življenje ljudi, so tudi nosečnice in vdove lahko nosile belo poročno obleko. Nedolžnost ob poroki v 50. letih več ni bila tako pomembna, bila je bolj želja moža, če sta se dekle in fant "vzela" mlada (22-25 let). Če sta se hotela poročiti pred 21. letom (s tem letom so še nekaj let po vojni dosegli polnoletnost), sta morala na škofijo poslati prošnjo in si ob tem dostikrat izmislila, da je dekle noseča, saj sta na ta način privolitev dobila prej. Manj možnosti, da bi bila nevesta še nedolžna, je bilo pri nekoliko starejših nevestah (do 35. leta). Po pripovedovanju se je zgodilo tudi, da je mož zelo očital ženi, če ni prišla v zakon nedolžna.

Posebej pred II. sv. vojno noseča nevesta ni smela imeti v laseh belih voščenih rož (z voskom oblit krep papirju podobnih papir) in dobiti belega šopka voščenih rož, ki bi ji ga hodoči mož dal na pragu, ko bi prišel ponjo.

S. T. je tako opisal priprave na poroko:

"Na predvečer poroke pridejo nevestini tovariši in tovarišice pod okno 'na krancelj popevat'. Vsi pridejo ob mraku popolnoma tiho. Zapojo:

Se sonce ozira lepo,
ki jemlje od mene slovo,
se bom oženila, *devištro pustila*,
stopila bom v zakonski stan.

Dekliči, Vam rožce izročim,
fantičom *nedolžnost pustim*,
nedolžno živeti, najbolje živeti,
tak nauk za slovo jaz vam dam. (itd.)

Ob tej priložnosti pošlje navadno tudi ženin godce k nevesti 'na krancelj igrat'.¹⁴

Če pa je bila nevesta noseča (prim. vsebino pesmi!), ni imela krancelja in ji muzikantje na večer pred poroko niso igrali. Prav tako ji ob polnoči na poročni slovesnosti starešina ni snel krancelja: "O polnoči govori starešina napitnico: 'Nevesta! Zdaj si stopila pred oltar in po možu si dobila drugo ime. Ta venec, ki ga nosiš na glavi, je znak nedolžnosti in lepega življenja tvojih mladih dni.' /.../ Nevesta se pri nagovoru joče in nič ne govori. Nato ji sneme vajgoda krancelj z glave. Iz kuhinje pride pomočnica s krožnikom. Vajgoda da na krožnik krancelj in začne pobirati denar. /.../ Ko spiye, spravi denar (nevesta - op. p.), ki je njen."¹⁵

Po pripovedi matere iz okolice Ptujja¹⁶ je očim za nezakonski

7 (Jože Lekše), *Običaji in vraže ob rojstvu v okolici Jurkloštra*. Slovenski etnograf 32. Ljubljana 1979, str. 115.

8 Enako naj bi bilo tudi pri Ptujju, kjer naj bi se zaradi govorice materina ljubezen do otroka dostikrat spremenila v sovraštvo do njega in naj bi mati krivila otroka za svoje trpljenje.

9 Sonja Gol in Helena Meglič, n. d., str. 1-2, v Izjavah.

10 Zdenka Širok Stergelj, *Rojstvo in nega dojenčka ter vzgoja otrok v Mirkah in Retovljah pri Vrhniki*. Tipkopis. Seminarska naloga na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. (Vrhnika) 1977, str. 19.

11 Sonja Gol in Helena Meglič, n. d., str. 5-6.

12 N. d., str. 5-6.

13 "Nevesta mora biti belo oblečena, ostale družice pa morajo imeti obleko druge barve (modro, svetlo itd.)." S(tane) T(erčak), *Ženitovanjski običaji v Podsredi*. Slovenski etnograf 32. Ljubljana 1979, str. 135.

14 N. d., str. 133.

15 N. d., str. 136.

deklici lepo skrbel. V zvezi z odnosom moških do žensk in skrbi za (nezakonske) otroke so ljudje v Podsredi dejali, da poznajo tudi primere, ko so se možje večkrat ženili le zaradi dot, ki so jih dobili, in se ne ozirali na ljubezen do bodoče žene.

V vasi ni bilo navade, čeprav so ljudje zanjo slišali, da bi na prvo poročno jutro nevesta kot znak nedolžnosti ob vstopu v zakon morala tašči pokazati okrvavljeno rjuho.

Nedolžnost kot oznaka je žensko spremljala vse do smrti. Če so ženske do svoje smrti ostale nedolžne in neporočene, so bile kot pripadnice "Marijine družbe" pokopane v belem oblačilu, čeprav so bile stare morda že 70 let. Tudi bele rože na vencih in beli trakovi na pogrebu so simbolizirali (za oba spola), da je bil(-a) umrl(-a) še mlad(-a) (nekako do 35. leta) in neporočen(-a) (za poročene so naredili vence z rdečimi ali rumenimi rožami). Za take so naredili tudi belo krsto.

Zmago Šmitek

UMIŠLJENEMU OPONENTU

*"Metoda, ločena od modrosti, priklene človeka na samsaro, svet trpljenja, brez možnosti izhoda."
(budistična razlaga)*

V azijski sopari sem prebral nič hladnejši polemični prispevek Slavka Kremenška (Glasnik SED 36/1996, št. 1, str. 27-29) v rubriki z ometajočim naslovom *Obzorja stroke*. Kremenšek piše, da je moj umišljeni oponent, kar je morebiti v kakšni zvezi z budističnim naukom, da je svet konec koncev le iluzija. Sledeč tej ideji, ali tudi ne, pa se je žal spet izognil komentarju o večini strokovnih dilem, ki sem jih zastavil v zborniku *Razvoj slovenske etnologije od Streklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*.

Zagotovo sem Kremenšku hvaležen za vse, kar je nekdam storil zame. Vendar je zanimivo, da sem si zdaj prislužil njegov očitek neznačajnosti predvsem zato, ker sem se zavzel za zaščito svojih avtorskih pravic, ki jih je doslej skušal zamolčati (glej geslo *Etnologija* v Enciklopediji Slovenije). Bi kdo drug, ne glede na posledice, na mojem mestu ravnal kaj drugače?

S svojim pisanjem je Kremenšek tudi relativiziral zagotavljanja, da mi je v celoti predal odgovornost in skrb za neevropsko etnologijo na ljubljanskem oddelku Filozofske fakultete in da "že zdavnaj nima več opravka" s tem študijskim predmetom. Zakaj potem toliko hude krvi; čemu poglobljanje

v predmetnik in iskanje bolj ali manj mogočih grehov in napak v tem, za Kremenška povsem postranskem, segmentu etnologije?

Spočetka sem sklenil dr. Kremenšku odgovoriti podrobneje in bolj argumentirano. Temu sem se odrekel že naslednji trenutek, ko sem odkril, da ni pravilno navedel niti osnovnih podatkov o moji razpravi, na katero je stresel svoj srd. Besedilo, ki sem ga v resnici napisal in objavil, sem naslovil *Nevropska etnologija v Sloveniji ali koliko daleč vidimo* (gre za vprašanje, do kod sploh sega naš vid ali razumevanje), Kremenšek pa vztrajno citira *...kako daleč vidimo* (kar je mogoče razumeti, kot da bi res kam daleč videli!). Razlika je dovolj pomembna, da lahko ugotovim neresnost in nestrokovnost že v Kremenškovem začetnem pristopu k stvari. Tega si avtor, ki skuša dokazati "Šmitkova izkrivljanja", pač ne bi smel privoščiti. Ker očitno res govorimo različne jezike slovenščine, tudi jaz menim, da bo vsaka nadaljnja razprava brezploдна.

Svojemu umišljenemu oponentu pošiljam lep pozdrav.

Z. Šmitek
Jakarta, maj 1996